

De Oosterlingen en andere vreemde kooplieden te Brugge en kerkelijke en sociaal-caritatieve instellingen

Onder de in het buitenland gestichte kantoren van de hanzische stedenbond neemt het kantoor te Brugge een bijzondere plaats in, niet alleen door zijn grote economische betekenis voor Noord-Duitsland en de oostelijke Noord-Nederlandse steden. De Hanze-historiographie benadrukt telkenmale het feit, dat de Duitse kooplieden hier niet in een afgesloten stadsgedeelte woonden, maar onder de burgers van de stad, en dat ze onbelemmerd met hen konden verkeren ¹. Om een optimale behartiging van hun belangen te waarborgen waren ze, zoals bekend is, evenals de andere vreemdelingen uit Zuid-Europa en de Britse eilanden, in een vereniging of corporatie, een z.g. natie, genoemd «de Duitse Koopman», georganiseerd. Deze Koopman bewerkte voor zijn leden privileges en vrijheden van de Brugse en Vlaamse autoriteiten, maar bond ze van zijn kant ook weer door statuten en andere beperkende bepalingen, vaak in opdracht van de hanzesteden uitgevaardigd; het bestuur van de natie, bestaande uit ouderlieden en hun adviseurs, de achttienlieden, oefende het toezicht op de naleving van al deze voorschriften uit ². Als het administratieve hoofd van

1. Vgl. Karl Pagel, *Die Hanse*, Berlijn 1952², hoofdstuk III, 5 «Die Kontore», blz. 330 vlg.; Philippe Dollinger, *La Hanse (XIIe-XVIIe siècles)*, Parijs 1964, Nederlandse vertaling *De hanse, opkomst, bloei en ondergang van een handelsverbond*, Aulaboeken nr. 308, Utrecht/Antwerpen 1967, blz. 123 vlg.; J.H.A. Beuken, *De Hanze en Vlaanderen*, dissertatie Nijmegen 1950, blz. 39 vlg.

2. J.H.A. Beuken, *op. cit.*, blz. 32 vlg.

de natie traden de klerken of secretarissen op, die door hun positie en hun persoonlijkheid ook op het praktische functioneren van de vereniging een grote invloed hadden. Door een van deze secretarissen werd omstreeks 1500 een z.g. «Leitfaden» geschreven³, waarin in een 47-tal paragrafen de regels voor de verkiezing van de ouderlieden en hun raadgevers vastgelegd worden. Verder wordt nu door de schrijver al datgene opgetekend, wat voor de vereniging en zijn leden, met name wat hun plaats in de maatschappij, waarvan ze deel uitmaakten betreft, van belang was. Enige paragrafen geven een indruk van de activiteiten, die de Duitse Koopman op het gebied van de ondersteuning van kerken en kerkelijke en sociaal-caritatieve instellingen ontplooit. De Hanze-historiographie vermeldt slechts, voor zover ons bekend, min of meer uitvoering, de contacten van de Duitse natie met de Brugse Karmelieten⁴. Nadere details omtrent deze relatie en bijzonderheden over de verhouding met andere religieuze gemeenschappen in Brugge, die zich o.a. op het terrein van het liefdadigheidswezen bewegen, treft men nu in dit document aan, dat als een getuigenis uit de eerste hand van groot belang geacht moet worden.

De hier bedoelde relaties kan men in vier groepen onderscheiden. Een eerste groep dan heeft betrekking op de te Brugge gevestigde kloosters der bedelmonniken, waaronder de orde der Karmelieten, zoals reeds aangeduid werd, een bijzondere plaats inneemt. In dit verband is het interessant te ervaren, in welke concrete gevallen de bijzondere relatie met deze kloosterlingen tot uiting komt. Daarnaast staan de banden, die de kooplieden als groep met de verschillende parochiekerken onderhouden. Als derde groep onderscheiden we de bemoeienissen van de Duitse Koopman met de instellingen van weldadigheid en de arme religieuzen. Ten-

3. *Leitfaden für die Aelterleute des deutschen Kaufmannes zu Brügge*, uitgegeven door Karl Koppman, Hamburg 1875. De tekst werd ook door W. Stein in *Hansisches Urkundenbuch*, XI (1916) onder nr. 1234 (blz. 759-774) afgedrukt.

4. J.H.A. Beuken, *op. cit.*, blz. 37 vlg.

slotte vertelt ons een paragraaf iets over de verhouding van de koopmansvereniging met de ambtenaren, die in dienst staan van de communale en territoriale overheden. Al behoort het hier geconstateerde strikt genomen niet tot het thema, toch leek het nuttig ook dit te releveren, daar ook dit iets verraadt over de positie van de vereniging binnen het maatschappelijke leven van het middeleeuwse Brugge.

Bij de twee belangrijkste, jaarlijks terugkerende gebeurtenissen, die het leven van de koopmansvereniging beheersten, was aan het klooster der Karmelieten een zeer belangrijke rol toebedeeld. In de refter ervan kwamen de leden dan bij elkaar; hier was vroeger, toen de Koopman nog geen eigen huis had, de gewichtsschrijn en het archief geweest, hier hield de Koopman vroeger zelfs kantoor ⁵. Nu was het nog steeds de plaats van samenkomst bij officiële gelegenheden, en hier werden de Hl. Missen gevierd bij het kiezen van de ouderlieden en bij de voorlezing van de privileges. Bij de eerste der hier bedoelde Hl. Missen, die ter ere van de Hl. Geest gelezen werd, werden de paramenten gebruikt, alsook de kelk, de zilveren ampullen, het wierookvat en het osculatorium, die in het bezit van de Koopman waren ⁶. Voor deze plechtige Hl. Mis liet men speciaal twee mooie toortsen van elk zes pond en twee altaarkaarsen van elk drie pond maken. Van de drie geestelijken, die de Mis celebreeerden, kreeg de celebrant zelf xij grote, en de assisterende diaken en subdiaken elk iv grote als stipendium; voor de organist en diens helpers ⁷ werd ook dit bedrag beschik-

5. Naast het werk van J.H.A. Beuken ook Dr. Theo Luykx en drs. Jan L. Broeckx, *Brugge*, verschenen te Brugge in 1943, blz. 56.

6. Voor het z.g. osculatorium, het paesberd of kustafeltje vgl. W. Nolet/P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen*, Amsterdam 1951, en Mag. Dr. J.B. Kors O.P., *Encyclopaedisch Kerkelijk Woordenboek*, Bilthoven 1938, kolom 300.

7. Voor zover wij konden nagaan wordt de term «provisor» niet gebruikt voor het aanduiden van een liturgische functie (vgl. o.a. Albert Sleumer, *Kirchenlateinisches Wörterbuch*, Limburg a.d. Lahn 1926). Waarschijnlijk worden in dit verband diegenen bedoeld, die de organist door het zorgen voor de juiste muziek en voor het orgel instaat stellen te spelen. Bij deze opvatting komt o.i. de grondbetekenis van provisor als afleiding van providere tot zijn recht.

baar gesteld. De misdienaars samen worden met xij grote bedeed; de gewone kloosterbroeders, die de Mis zingen, mogen voor hun werk ij grote toucheren, maar, indien er doctores of lectores aanwezig zijn, worden dezen met iij grote beloond. Het werk van de koster voor het invouwen en uitvouwen van de paramenten, die voor de liturgische dienst gebruikt worden, wordt door de Koopman met vj grote gehonoreerd. De portier en de kok, die er voor zorgen, dat de refter na de aansluitende feestelijke maaltijd weer in orde gebracht wordt, ontvangen ij grote ⁸. Naast deze persoonlijk bestemde giften krijgt de communiteit in zijn geheel nog v schilling om te verteren. Voor de versiering van het priesterkoor tijdens deze plechtigheid dienen de klerken en de knechten van de Koopman te zorgen. Zo moeten ze het tapijt, dat in het bezit van de Koopman is en met afbeeldingen van de keizer en de zeven keurvorsten bestikt is ⁹, achter en naast het altaar op de muur in het priesterkoor laten ophangen ¹⁰. Tegen dit tapijt gaan dan de ouderlieden bij het begin van de Mis staan; voor deze belangrijke ambtsdragers wordt de vloer van het priesterkoor en de gang, waardoor ze van het koor naar de refter gaan, met groene blaadjes en takjes bestrooid ¹¹. Dit wordt

8. Na de Hl. Mis werden de ouderlieden en de achttienlieden door de Koopman in de refter onthaald op een banket (vgl. § 14 en 15 van de «Leitfaden»).

9. Een voorstelling van de keizer en de zeven keurvorsten bevat ook de eerste bladzijde van een in leer gebonden perkamenten kopienhoek, dat in het Keulse stedelijk archief berust en als Privilegienkopiar Hanse I A bekend staat. Hierin bevinden zich afschriften van belangrijke aan de Koopman verleende privileges. Het boek telt in totaal 16 met miniaturen en randversiering geornamenteerde bladzijden. Een afbeelding van de eerste bladzijde bevindt zich tussen blz. 38 en 39 van de catalogus «Agrippina, Kölner Archivalische Kostbarkeiten» van een tentoonstelling, door bedoeld archief in 1971/1972 georganiseerd.

10. Tapijten waren in die tijd in Vlaanderen zowel voor wereldlijk als voor kerkelijk gebruik bekend en in trek. Men onderscheidde «tapiz de salle» en «tapiz de chapelle» (Dr. G.T. van Ysselsteyn, *Geschiedenis der tapijtweverij in de Noordelijke Nederlanden*, deel 1, Leiden 1936, blz. 24 vlg.).

11. Het gebruik om de grond voor belangrijke personen met groen, evt. groene takken te bestrooien is al oud en gaat o.a. op bijbelse ge-

ook in het kantoor van de Koopman gedaan, dat echter bovendien nog met boeketjes bloemen versierd wordt.

Op dezelfde wijze wordt de kerk versierd en de Hl. Mis gecelebreerd 8 dagen later, bij gelegenheid van het voorlezen van de privileges, statuten en ordonnantiën van de steden. Nu is het echter een plechtige Drievuldigheidsmis, een plechtigheid, die ook nu weer met een groot koor en orgelspel opgeluisterd wordt. Nieuwe toortsen en kaarsen zijn nu echter niet nodig, daar die van de vorige keer, die nog niet opgebrand zijn, nog goed dienst kunnen doen. Wat de stipendia en andere geldelijke beloningen betreft, zo worden hier dezelfde bedragen ter beschikking gesteld, die voor de Hl. Mis bij gelegenheid van de verkiezing van het nieuwe bestuur, een week eerder, golden.

De zwarte paramenten worden op de maandag, volgend op de in de vorige alinea bedoelde zondag, gebruikt. Er wordt dan een Requiemmis gezongen, weer met het volle koor. De Mis wordt als gezongen jaargetijde voor hen opgedragen, die ter zee zijn verdronken en die gedood zijn bij het in veiligheid brengen van eigendommen van de kooplieden; bovendien voor de weldoeners van de natie. Nu wordt er voor in de kerk een katafalk geplaatst, met het lijkkleed van de Koopman bedekt, en geflankeerd door 4 standkaarsen; daarnaast branden er speciale offerkaarsen. Na de Hl. Mis worden de gebeden van de overledenen gezegd. De vergoeding voor het convent bestaat bij deze gelegenheid uit 5 of 6 schilling grote, die aan de prior overhandigd worden.

Is dit contact met de Karmelieten van Brugge van meer functionele aard, ook met de andere in deze stad gevestigde mannenorden, die der Jakobijnen of Dominicanen ¹², der

gevens terug. In de aan processies zo rijke middeleeuwen zal het, vooral in de Sacramentsprocessies, veel in praktijk gebracht zijn (vgl. Dr. R.R. Post, *Kerkegeschiedenis van Nederland in de middeleeuwen*, Utrecht/Antwerpen 1957, deel 2, blz. 294 vgl.).

12. Met de Jakobijnen van de tekst worden de Dominicanen bedoeld (vgl. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*). Deze

Franciscanen en der Augustijnen bestaan er bindingen ¹³. Naast het bekende feit, dat de Koopman in de Augustijnenkerk graven bezit, waarin hij zijn doden kan bijzetten ¹⁴, wordt hier nu melding gemaakt van de omstandigheid, dat zij bij het instand houden van de kerken van deze kloosters betrokken zijn. Ze hebben namelijk glasvensters geschonken, die de kloosters verplicht zijn met zorg te onderhouden; het laatste wordt door de Leitfaden-schrijver nog eens bijzonder onder de aandacht van de verantwoordelijke vertegenwoordigers van de Koopman gebracht ¹⁵. Ook voor het onderhoud van de kloosterbewoners echter voelen de kooplieden zich verantwoordelijk. Tegen de vasten krijgen de Jakobijnen, de Franciscanen en de Augustijnen ieder een gift van een ton haring; de bijzondere verhouding tot de Karmelieten krijgt nu door de twee ton haring, die hen aangeboden worden, een bijzonder relief. Bovendien ontvangt deze kloostergemeenschap tegen de advent opnieuw een ton haring, wat nu speciaal gemotiveerd wordt met de toevoeging, dat de Koopman hier zijn refter heeft en verschillende kooplieden eertijds tot de stichters van deze kloostergemeenschap behoord hebben.

Ook tussen de Brugse parochiekerken en de kooplieden uit Nederduitsland bestaan er banden. Ook hier hadden de

worden zo genoemd naar hun klooster in de rue St. Jacques in Parijs, die op haar beurt weer genoemd is naar de pelgrims, die erdoor naar St.-Jakob van Compostella reisden.

13. De vier orden waren al lang in Brugge. Als eersten worden de Dominicanen al in 1234 aangetroffen; enige jaren later volgen de Franciscanen; de Karmelieten verschijnen dan in 1266 en de Augustijnen in 1276 (J.A. van Houtte, *Brugge vroeger en nu*, Bussum 1969 (Fibula-Heemschutreeks nr. 4).

14. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, Bruges 1905, deel 2, blz. 95.

15. Kopiën van de betreffende oorkonden, benevens van die, die op schenkingen van glasvensters aan de parochiekerken betrekking hebben, bevinden zich in het kopiënboek Hanse I H op het Keulse stadsarchief, en wel op fol. 217a vlg. De meesten van deze kopiën zijn door mag. Gerard Bruens van Deventer geschreven, die waarschijnlijk ook de «Leitfaden» heeft geconcipeerd (vgl. onze in *Studia Germanica Gandensia*, 14 (1973) te publiceren bijdrage *Zum Leitfaden des deutschen Kaufmannes zu Brügge aus dem Jahre 1500*).

Oosterlingen bijgedragen in de bouw en het onderhoud van de kerkgebouwen door het schenken van glasvensters; ook hier wijst de schrijvende secretaris op de door de parochie aangegane verplichtingen voor deze ramen zorg te dragen. Met name worden hier genoemd de parochiekerken van Sint-Jakob¹⁶, Sint-Gillis en Sint-Salvator, maar voor andere parochiekerken geldt hetzelfde, wat, zoals de Leitfaden aangeeft, in het in leer gebonden boek, dat in het kantoor aanwezig is, vermeld wordt¹⁷. De Koopman dient erop toe te zien, dat bij beschadigingen der vensters herstel niet mag uitblijven, en, mocht er na herhaaldelijke aanmaning geen verbetering optreden, dan dienen eventueel gerechtelijke stappen ondernomen te worden. Interessant is in de Leitfaden de bepaling, dat de natie bij een eerste Hl. Mis, de z.g. primitia, door enige ouderlieden vertegenwoordigd dient te worden. Hierbij ontvangt de neomist dan een bedrag van 3 stuivers per derdendeel, vermeerderd met een stuiver of meer als persoonlijke gift van de vertegenwoordiger van de Koopman. Voor het geval er niet voldoende mensen als vertegenwoordigers beschikbaar zijn, geldt een gift van een gouden penning van 4,5 of 6 schilling om de eer van de Koopman op te houden¹⁸.

16. Brugge telde in totaal 8 parochiekerken, die voor giften in aanmerking kwamen en wel buiten de 3 bovengenoemde nog de kerken van de parochies van O.-L.-Vrouw, St.-Catharina, St.-Anna, St.-Walburga en St.-Donatiaan (Luykx/Broeckx, *op. cit.*, blz. 147).

17. Met dit boek wordt waarschijnlijk het onder 15 bedoelde kopiënboek bedoeld. Het is een door verschillende handen beschreven papieren foliant met kopiën van recessen, privileges en allerlei andere oorkonden, die van bijzonder belang waren voor de praktijk van elke dag. Het is door de secretarissen zelf bijgehouden, daar de handen als zodanig geïdentificeerd kunnen worden (vgl. van den schrijver *Zur Sprache in der ausgehenden Korrespondenz des hansischen Kaufmannes zu Brugge*, 2 dln., dissertatie Gent 1971, in gestencilde vorm. Hier wordt met name verwezen naar deel 1, blz. 59 vlg. en naar de reproducties van de verschillende handen achter in dit deel. Het wordt verder aangehaald als *Korrespondenz*).

18. Ter vergelijking mogen de gevallen dienen, die door R.R. Post worden vermeld in *Kerkelijke verhoudingen in Nederland voor de reformatie van 1500 tot ± 1580*, Utrecht 1954, blz. 68.

Ook op sociaal-caritatief vlak zijn de Oosterlingen met hun schenkingen actief. Aan de armen wordt na de Requiemmis ter leniging van de nood van de overledenen een klein geldstuk gegeven ¹⁹. Tegen midwinter, Kerstmis dus, en tegen Goede Vrijdag worden ook de 4 orden, bedoeld zijn hier weer waarschijnlijk de orden der bedelmonniken, niet vergeten. Ook zij krijgen aalmoezen, evenals de arme bedlegerigen, die onder verantwoordelijkheid van de gilden vallen, de andere armen in de burgerij ²⁰, de gevangenen in de kerker ²¹ en de armen in de huizen van de arme zusters, namelijk in het klooster Bethanie van de Augustinessen in de Carmersstraat ²², die in het klooster van de Zwartzusters in de Kastanjeboomstraat ²³ en in het klooster van de zus-

19. Of hier die armen bedoeld worden, die mogelijk in de kerk aanwezig waren om voor de zielerust van de overleden Hanzeaten te bidden, is niet geheel duidelijk. Een andere mogelijkheid is, dat de Koopman bij deze gelegenheid voor die armen, die onder de verantwoordelijkheid van de dismeesters, de armmeesters van de verschillende parochies vallen, een klein bedrag per arme beschikbaar stelt (vgl. Ad. Duclos, *Bruges, Histoire et souvenirs*, Bruges 1913, blz. 306).

20. De Leitfaden-schrijver onderscheidt hier twee groepen behoeftigen, namelijk de «verweecten» en de armen «int ghemene». Zijn met de eersten de ambachtslieden bedoeld, wier zaken niet meer floreerden, waardoor ze aan lager wal geraakten, en die nu door de gilden ondersteund moesten worden en in een der vele daarvoor bestemde tehuizen verzorgd werden? (vgl. J. de Smet, *Het Sint-Elooisgasthuis te Brugge in 1399*, in *Handelingen Emulation* 98/1961, blz. 93; Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 303 vlg.). De andere groep bestond waarschijnlijk uit de andere armen in de burgerij, die dan niet op een gilde of broederschap kunnen terug vallen.

21. Met «doncker camer» (Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*) worden waarschijnlijk de cellen in het Brugse steen, de gevangenis, bedoeld (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 117).

22. Bedoeld is hier het omstreeks 1462 gestichte klooster der Augustinessen, dat ook Maegdendal genoemd wordt, en dat zich het lot van boetvaardige, «gevallen» vrouwen aantrok (Ad. Duclos, *op. cit.*, 302, 304, 535).

23. In de Kastanjeboomstraat bevond zich het klooster van de Zwartzusters van Bethel, de z.g. arme zusters. Ze hadden een school voor kantklossen, naaien en breien (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 299 en 500). Verder A. Schouteet, *Catalogus van oude plannen en tekeningen van Brugse huizen en gebouwen op het stadsarchief van Brugge* (Bulletin Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen 10/1959, blz. 247-414), waar dit klooster nog in 1753 in verband met een verbouwing op blz. 372 vlg. aangehaald wordt.

ters Franciscanessen in de Ganzestraat ²⁴. Bovendien worden nog met name genoemd de zusters Franciscanessen, de z.g. Grauwzusters van St.-Elisabeth in de Oude Zak ²⁵ en als enige privépersoon de dochter van wijlen de secretaris van de Duitse Koopman, magister Goswinus Boomhouwer van Coesfelt ²⁶, die als kluizenares in het convent der Bogarden in de Catharinastraat woont ²⁷. Op de lijst van hen, die door de Koopman ondersteund dienen te worden staan nog talrijke anderen; ze worden echter niet met name genoemd, maar het voor hen beschikbaar te stellen bedrag is geboekt. Wel genoemd worden nog de Observanten buiten Brugge, die bij de Ezelpoort hun klooster hadden ²⁸. Zij ontvangen in de vasten een geldelijke gift voor bier en of olie en fruit.

Wel niet direkt op het onderwerp betrekking hebbende, maar daarom niet minder de verhouding met de Brugse be-

24. Het klooster van de Franciscanessen van de derde orde lag in de Ganzestraat. In de volksmond heetten de zusters de «Maergere Sox», doelende op hun armoedig bestaan (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 564).

25. De Grauwzusters hadden een klooster in de Oude Zak. Het waren tertiariessen Franciscanessen. Hun zorg gold o.a. arme vreemdelingen (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 304 en 548). Volgens Luc Devliegher, *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, deel 3, De Huizen te Brugge*, Lannoo, Tielt/den Haag 1968, bevindt zich op nr. 55 van die straat nog steeds een gevel die tot dit klooster behoort heeft.

26. Deze belangrijke secretaris is van 1441 tot 1474 voor de Duitse Koopman werkzaam geweest. Hij ligt in de Karmelkerk begraven. Voor zijn leven vgl. *Korrespondenz*, dl. 1, blz. 22 volg.

27. De in de «Leitfaden» bedoelde kluizenares is ongetwijfeld dezelfde als «la suer Laurence Boomhauwers, jadis suer a la Potterie», unde nu clusenesse binnen den convente ende godshuuse van den Boomgaerde», voor wier onderhoud volgens een oorkonde van 26 augustus 1501 bepaalde mensen moesten opkomen (L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges etc.*, 2 dln., Bruges 1899, deel 2, blz. 371). Voor de Potterie vgl. Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 302 vlg. Het bedoelde klooster van de Bogarden, die al vanaf 1252 in Brugge waren, bevond zich in de Catharinastraat. Het waren tertiariessen van de derde orde van St.-Franciscus, en ze onderhielden o.a. een weeshuis, waar ze de jongens het weven leerden (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 302, 502 vlg.). Behoorde zuster Laurence ook tot de 7 zusters, die op last van de Brugse overheid in 1515 het Bogardenklooster moesten verlaten, daar hier ongewenste toestanden waren ingeslopen? (Vgl. Zeger van Male, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555*, uitgegeven door A. Schouteet, Brugge 1960, blz. 9).

28. Luykx/Broeckx, *op. cit.*, blz. 156.

volking illustrerend is de paragraaph, waar over giften aan ambtenaren in dienst van de gemeentelijke en landelijke overheid gesproken wordt. In de omgang van de St.-Donaas krijgen met Nieuw Jaar de klerken van de «camer van Brugge», dus van het stadsbestuur ²⁹, waarmee ongetwijfeld de schrijvers bedoeld worden, waarmee de kooplieden in eerste instantie te doen hadden, een bepaald bedrag uitgekeerd. Op dezelfde wijze ontvangen ook de beambten van de schout, de vertegenwoordiger van de landsheer, «des heren knapen», de «sarganten» ³⁰ en verder nog andere ambtenaren een geldelijk geschenk; het totaalbedrag dat hiervoor ter beschikking staat, is 8 of 9 pond grote Vlaams. Tekenend voor de situatie omstreeks 1500 is de notitie, dat men vroeger voor deze gelegenheid meer geld uitgetrokken heeft, maar dat men nu, daar er enkele ambtenaren niet meer voor schenkingen in aanmerking komen, dit bedrag heeft kunnen verminderen.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat de Duitse hanze-kooplieden zich als corporatie, als natie verantwoordelijk voelden voor de kerkelijke en sociaal-caritatieve instellingen binnen de stedelijke gemeenschap, waarvan ze deel uitmaakten. Het was op de keper beschouwd niets bijzonders, want dergelijke activiteiten behoorden tot een der belangrijkste taken van middeleeuwse organisaties, en waren zelfs een van de voornaamste drijfveren om tot het vormen van ambachtsgilden te komen ³¹; men mag zelfs aannemen, dat ook de vreemde naties te Brugge, zoals trouwens voor enigen al wel vaststaat, hieraan hun ontstaan te danken hebben ³². Immers, het stichten van kerken, het laten bouwen

29. Er worden o.a. de deurwaarders mee bedoeld, die de zaken van de Koopman administratief bij de Stedelijke overheid aanhangig maakten en behandelden (Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 172).

30. Voor deze beambten vgl. Ad. Duclos, *op. cit.*, blz. 155 vlg.

31. Vgl. Dr. I.H. van Eeghen, *De gilden, theorie en praktijk*. Bussum 1965 (Fibulareeks nr. 5), blz. 9.

32. J. Marechal, *La colonie espagnole de Bruges du XIVe au XVIe siècle*, in *Revue du Nord*, tome XXXV, nr. 137, 1953, blz. 13. De hier gehuldigde opvatting, dat voor de vreemde kooplieden de re-

van kloosters en het stichten van altaren, het geven van aalmoezen en de zorg voor zieken en hulpbehoevenden waren aan God welgevallige diensten, waardoor men zich van het eeuwige leven kon verzekeren³³. Dat men nu over details van dit soort zaken en over concrete gevallen zo slecht onderricht is, is o.i. eensdeels te wijten aan het feit, dat dit nu eenmaal bij een christelijke levenswandel hoorde en als iets normaals en vanzelfsprekends geen vermelding waard was; aan de andere kant zal ook de evangelische raad een rol gespeeld hebben, dat de rechter hand niet mocht weten wat de linker deed, en dat men dus met zijn liefdadigheidszin niet te koop liep³⁴. Dat wij nu hier in een document, dat voor inwendig gebruik bestemd was, een uitvoerige opsomming vinden van al de activiteiten van de Duitse Koopman op dit terrein is wel voor een zeer belangrijk deel toe te schrijven aan de zorg van de schrijver voor het zieleheil van de Nederduitse kooplieden in Vlaanderen. Maar ongetwijfeld zal ook de verantwoordelijkheid, die hij voor het wel en wee van Brugse ingezetenen, zijn medeburgers, gevoelde, van invloed geweest zijn. Dat de schrijver een secretaris geweest moet zijn blijkt alleen al hieruit, dat alleen deze functionaris door zijn langdurige, onafgebroken verblijf in deze stad kon weten, wie er voor onderstand in aanmerking kwam en waar op sociaal-caritatief vlak de knelpunten lagen. Herhaaldelijk wordt er in de «Leitfaden» op gezinspeeld, dan van hem, de secretaris, het initiatief voor het doen van de jaarlijkse bedelingen moet uitgaan en dat van hem verwacht wordt, dat hij de betreffende boeken bijhoudt, waarin al deze verplichtingen geregistreerd staan. Deze voor het contact met de Brugse bevolking zo belang-

ligieuze broederschappen de basis voor de op economische motieven berustende koopmansverenigingen of naties vormden, wordt, voor zover wij konden nagaan, in de Hanze-historiographie niet gevonden.

33. Vgl. R.R. Post, *Kerkegeschiedenis van Nederland* etc., blz. 252 vlg.

34. Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *De middeleeuwse stad*, Bussum 1968² (Fibulareeks nr. 6), blz. 97.

rijke werkzaamheden ronden het beeld, dat wij van deze ambtsdragers hebben, af. Wij kennen hem als degene, die de Koopman op de hanzedagen vertegenwoordigde, waar hij op zijn terrein een gewaardeerd adviseur was. Hij was degene, die ook schriftelijk contact met de steden onderhield en al de boeken van de natie verzorgde, zoals ten overvloede uit de «Leitfaden» blijkt. Hij was op de achtergrond de inspirerende leider van de natie en zal met zijn grote kennis van mensen en toestanden ook op het persoonlijke vlak in zijn contact met de individuele Duitse koopman een zeer grote invloed uitgeoefend hebben. Onderhandelen met de territoriale en communale Vlaamse overheden behoorde tot zijn belangrijkste taken. In de veelvuldige ruzies en onenigheden van zijn landgenoten met Brugse handelspartners en kooplieden uit o.a. Spanje en Italië trad hij bemiddelend en slechtend op. Het spreekt vanzelf, dat al deze taken hoge eisen stelden aan zijn persoonlijkheid. De meesten van de secretarissen hadden dan ook een universitaire opleiding achter de rug, en van hun culturele en literaire belangstelling zijn de bewijzen te vinden. Deze mannen, die men misschien wel als de spil beschouwen kan, waarop de georganiseerde, in Vlaanderen geconcentreerde Noordduitse handel draaide³⁵, voelden zich in het maatschappelijke leven van Brugge en in het daar heersende geestelijke klimaat, thuis. Waren zij het in laatste instantie, die er verantwoordelijk voor waren, dat de officiële verhuizing van de Duitse Koopman naar Antwerpen zo lang op zich liet wachten³⁶? Was de maatschappelijke binding aan de stad Brugge wellicht een der redenen van de vertraging? Was deze binding van de kant van Brugge ook weer een motief, om de Koopman koste wat kost in de stad te hou-

35. Vgl. Hans Pagel, *op. cit.*, blz. 348; *Korrespondenz*, dl. 1, blz. 9 vlg.

36. J. Marechal, *Le depart de Bruges des marchands étrangers (XVe et XVIe siècle)*, in *Handelingen Emulation* 88/1951, blz. 26-54 *passim*.

den, wat duidelijk naar voren komt in het bouwen van een eigen kantoor voor deze vreemdelingen ³⁷ ?

Van de andere naties, die in de stad Brugge kantoren hadden ³⁸, zijn ook de bewijzen te vinden, dat ook zij op deze wijze met de stad verbonden waren. Zij immers waren ook middeleeuwse christenen, en al komen ze uit relatief afgelegen gebieden, ook voor hen golden dezelfde leer en dezelfde praktijk; van Vlamingen althans, die in Spanje handelsnederzettingen hadden, zijn godsdienstige en caritatieve fundaties in Spaanse steden bekend ³⁹. Van de Spanjaarden, die in Brugge met verschillende naties vertegenwoordigd waren, is bekend, dat hun corporaties als godsdienstige broederschappen begonnen zijn, die niet op de eerste plaats economische belangen dienen wilden ⁴⁰. De onderscheiden groepen kooplieden uit dit land hadden nauwe relaties met Brugse kloosters, waar ze hun eigen kapellen bezaten en hun religieuze verplichtingen konden nakomen. Zo hadden de Biscaaiers bij de Minderbroeders en de Catalanen bij de Karmelieten een eigen kapel. Andere kapellen voor Spanjaarden bevonden zich bij de Minderbroeders Observanten buiten de Ezelpoort, bij de Annunziaten en in het klooster der Augustijnen; de Portugezen kerkten bij de Jakobijnen ⁴¹. De Schotten onderhielden zelfs een tijd lang een eigen kapelaan in een eigen kapel, die aan St.-Ni-

37. J.H.A. Beuken, *op. cit.*, blz. 144.

38. Luykx/Broeckx, *op. cit.*, blz. 40, 44, 60; J. Marechal, *La colonie espagnole* etc., blz. 5-40 passim; vgl. ook H. van Werveke, *Brugge en Antwerpen. Acht eeuwen Vlaamse handel*, Gent 1941, blz. 60 vlg.

39. Vgl. Jules Finot, *Etude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l'Espagne au moyen age*, Paris 1899. Op blz. 289 geeft hij hier een kort overzicht van de gegevens, die door Hye Hoys in zijn werk *Fondations pieuses et charitables des Marchands Flamands en Espagne*, Brussel 1882, hieromtrent zijn verzameld. De stichtingen zijn in het algemeen niet ouder dan de XVIde eeuw (Het originele werk was voor ons onbereikbaar).

40. Vgl. J. Marechal, *La colonie* etc., passim.

41. Vgl. ook de gegevens onder het trefwoord «chapelle» in L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancien consulat d'Espagne à Bruges*, 2 dln, Bruges 1901/02, dl. 1, blz. 599; verder J. Marechal, *La colonie* etc., passim, en Luykx/Broeckx, *op. cit.*, idem.

niaan was toegewijd en die zich in de kerk van de Karmelieten bevond ⁴². Dat ook de Engelsen en Italianen hun eigen kapellen hadden ligt, gezien de middeleeuwse mentaliteit, voor de hand.

De activiteiten, vooral gericht op het verwerven en in stand houden van eigen kapellen, gingen van de koopmansverenigingen, van de onderscheiden naties dus, uit. Maar ook particuliere vreemdelingen stichtten vaak eigen fundaties, waartoe ze door hun individuele geloofsopvatting en -beleving aangezet werden. Zinspeelt de «Leitfaden» op fundaties ten behoeve van de zusters Franciscanessen in de Ganzestraat door Noordduitse kooplieden, van een Schots koopman weten we, dat hij in 1383 in de kapel van St.-Niniaan o.a. een plechtige jaardienst sticht ⁴³. In 1529 beschikte de Spaanse koopman Pierre de Salamanca bij testament, dat er naast de vastzetting van geld voor plechtige Hl. Missen telkenjare ook geld en goederen voor Brugse kloosters, waaronder ook enige waren, die door de Duitse Koopman ondersteund werden, ter beschikking gesteld moesten worden ⁴⁴.

Uit bovenstaande gegevens, die voor een belangrijk gedeelte van primaire aard zijn, mogen wij concluderen, dat de vreemde koopman te Brugge, én als individu én als groep, kind van zijn tijd was. Hij voelde zich deel uitmaken van de bevolking, waaronder hij leefde en werkte, hij nam

42. J. Marechal, *De devotie te Brugge tot Sint-Niniaan*, in *Handelingen Emulation*, XCIX/1962, blz. 187-202.

43. Vgl. voetnoot 42.

44. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire* etc., deel 1, blz. 281. Letterlijk heet het daar: ...une distribution de cent prébendes, chacune de 8 gros, savoir 2 gros en pain, 4 en viande et 2 en monnaie; dont 4 prébendes reviennent au couvent des Augustins, 4 aux Carmelites, 4 aux frères de l'Observance de S. François, 4 aux Collettines, 3 aux Guilermites, 3 aux frères du Tiers-Ordre de St. François dits de S. Martin, 3 aux sœurs du Catagneboom, 3 aux sœurs grises de la rue du Vieux sac, 3 aux sœurs de Bethanie.... De toedeling geschiedt elk jaar, want ze sluit aan op het jaargetijde op 21 februari of daaromtrent in de kerk van de Augustijnen. Op blz. 251 van hetzelfde deel fundeert de bedoelde koopman een dagelijkse Hl. Mis in dezelfde kerk.

deel aan het maatschappelijke leven daar, dat met «kerk en godsdienst ten nauwste verweven» was ⁴⁵. Hij was uit de aard der zaak op economische voordelen uit, maar onttrok zich van de andere kant ook niet aan de verplichtingen, die in de zo geïnspireerde maatschappij aan hem opgelegd werden. Het materiaal, waaruit wij onze gevolgtrekkingen maakten, is ongetwijfeld niet het enig beschikbare, maar zal door nauwkeurig uitkammen van de gepubliceerde bronnen en van het materiaal, dat nog in de archieven op bewerking ligt te wachten, stellig nog uitgebreid kunnen worden. Het leek ons echter nuttig aan de hand van de gegevens, die de «Leitfaden» ons geeft, op dit sociaal-religieuze en sociaal-caritatieve aspect van de verhouding Oosterling/vreemde koopman aan de ene zijde en Brugse bevolking aan de andere zijde te wijzen, die nog maar al te zeer van de handelspolitieke kant benaderd wordt. Wij hopen op deze wijze tevens een zeer kleine bijdrage geleverd te hebben voor een beter inzicht in de sociaal-economische structuur van de middeleeuwse Vlaamse stad, die de moderne geschiedvorsers zo bijzonder ter harte gaat ⁴⁶.

BIJLAGEN ⁴⁷

XI

Nu is voort te weten, dat men dolderlude unde des coopmans rait plecht te vermaken up enen sondach. Unde laten de clercke des

45. W. Jappe Alberts, *op. cit.*, blz. 73.

46. Vgl. J.A. van Houtte en H. van Werveke in het voorwoord bij enige Bijdragen over de samenstelling van de bevolking in de middeleeuwse Vlaamse steden, die onder de titel «Studien betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14de en 15de eeuw» in de reeks «Standen en Landen», LIV/1971, zijn verschenen. Tevens verwijzen wij in dit verband naar de recensie van J.A. van Houtte van de dissertatie van J.H.A. Beuken, *De Hanze en Vlaanderen* (in *Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden*, 6/1951-52, waarin een lans gebroken wordt voor een bredere bestudering van de problematiek hanzische kooplieden/Vlaanderen.

47. De «Leitfaden» is indertijd als geschenk aan de deelnemers van de jaarlijkse vergadering van de «Verein für Hansische Geschichte» aangeboden. Het werkje is blijkbaar op bescheiden schaal verspreid, want in Nederland was het, toen we het aanvroegen, niet te

sonavendes upten manscoppen tosegghen, des anderen daghes de clocke achte ten Carmers in de kercke te wesene unde ter misse offerende, dede coopman daer statelicke van den hilgen geeste in sinen roden ornamenten unde dat ter missen dent van kelicke, sulveren ampullen, wieroocxvaten pace etc. singhen leth mitten orgele unde vullen choere. Unde dat desse so vroe geschuyt is umme des wille dat men int reventer vele te doende heft, unde dat men ok de homisse daer na doen moet.

XII

Hijr is noch te wetene dat men totter vorscreven misse doet maken twe schone tortzen elc van sesz ponden, unde twe altaerkerssen elc van dren ponden wasses. Unde gift deme prioer of die de misse doet xij grote, den dyake subdyake unde den provisoers, organiste, elken iij grote. Unde den iongen de ter misse denen xij grote tosamem. Item den gemenen broders als Agnus Dei gesongen is unde id comuen van der misse elken ij grote in de hant. Unde sijn daer doctoen of lesemesters iij grote. Item deme coster de de last heft van des coopmans ornamente uuth unde in te vliegene vj grote vor sine moyte. Unde den portijr unde cake, dat reventer schoene te maken elken ij grote. Unde baven dit den convente tot ener pitancie vijf schillinge grote off iij schillinge, soet den olderluden ghelieft.

XIII

Noch is te wetene unde bi des coopmans clercken unde husknechte to bestellene, dat des coopmans tapisserie daer de keiser unde koerfurstun inne staen, an de westsijde van den chore van der choerdoere an unde voort umme gaende na der lengede van den clederen up te hangene, umme dolderlude daer an te gaen staen, als men de misse beginnen sal. Unde sal ok besturen vor dolderlude groen cruyt to struwene unde dat choer van boven to beneden unde treventer mitten umme gange, daer men totten reventer uter kercken gaet, unde tkontoor mit crude unde boeckettekens tamelicke versijrt, na costume, so de clercke scoopmans dat weten unde wal besorgen konnen.

XVIIJ

Sluten dolderlude dan voort, dat men des sondaghes in achte daghe alsoe de olderlude gekoren sijn, den ghemenen man sal weder toseg-

krijgen. Ook het Hansische Urbundenbuch waarin, zoals in voetnoot 3 wordt medegedeeld, de tekst werd opgenomen, is minder gemakkelijk te bereiken. Wij dachten er dan ook goed aan te doen, de betreffende paragrafen met de toegepaste nummering hier weer af te drukken. We volgen in grote lijnen de tekst, zoals die door Koppmann wordt weergegeven.

gen laten ten Carmers ter offerhande te komene tor misse, die de coopman daer singhen leth van der hilgher drevoldicheit, upte selve manere mitten vullen chore unde orgole, gelijk men de ander misse van den hilghen geeste dede mit des coopmans ornamenten unde datter missen deent so vorscreven is, ghevende in gelde allessins so men in dander misse elc int sijne dede, tkontor unde treventer mit groningen cruyde bestrouwende als voor. Mer men doet gheen nye tortzen noch altaerkarssen maken, so men in de ander misse dede, umme dat se noch goet unde schone sijn unde wenich verbrant. Unde alse de misse gedaen is, so gaen dolderlude unde des coopmans rait intreventer unde banketeren, so on dat wil gheleven bi den clercken te bestellene.

XXJ

De vorscreven misse van requiem leth de coopman ten Carmers singhen mitten vullen choor in sijne swarte ornamente des maendaghes na den sondach, dat de privilege etc. gelesen sijn. Tot welker misse de olderlude lathen upten manschoppen unde in den herberghen, daer de cooplude van der hanse liggen, toseggen totter missen te komen offeren vor derghennen sele de tor zewart verdruncken unde des coopmans gud te bergene verslagen sijn. Unde men doet een strobedde in den middel van den chore stellen, myt des coopmans pelder gedecket unde myt iiij stallichten unde een pont offerkerssen mede tofferen. Unde na der misse of daervoor na der costume van den convente commendacie seggen, den vorscreven selen ter lavenisse. Unde gift den armen daer selves in seskens een pont grote, betalende de offerkersen unde lakinge van den iiij stallichten, unde den prioroor vorde misse tot des conventz behoef unde ter recreacie der ghemenen broders vijf of sesz schillinge grote eens sunder meer.

XXXJ

Voort is te wetene, dat dolderlude ierlicx van des copmans wegene pligen caritate te doene tegen middewinter unde en guden vridach den iiij orden, den armen verweecten de to bedde liggen, den armen int ghemene, den ghevangenen in de doncker camer unde in etlicken armen susterhusen als Bethanien in den castanienboom, in de ganstrate dat gefundeert is van enighen personen van der nacie; item den susteren in den olden sack, der clusenesse ten bogarden seligen mester Goessens wandages scopmans secretarius dochter, unde etlicken anderen na der scrift, de man daer van helt in des copmans rekeninge, wo vele men plecht elken te gheven, unde dat by des copmans clercken enen itlicken to laten brenghen. Ok plecht men in der vastene de observanten buten Brugge to vorsene, vor den copman

te bidden, mit de werde van xiiij schillinge grote, daer vor men on doet hebben twe tunnen dubbelbiers, unde tander in olye unde froyte of ok in biere soet en gelieft.

XXXIJ

So plecht noch de copman den vorscreven iijj orden bynnen Brugge caritate te doene van heringe, to wetene den Carmers tegen dadvent ene tunne herincx; unde nummend anders van den anderen dren orden to deer tijt, umme dat de coopman sijn reventer daer heft, unde ok etlicke fundatores gewest sijn van den clooster, soet bliket by enen lijkstene liggende daer selves mid in den chore. Sunder tegen de vasten gift men den orden alle viere, to wetene den Carmers vorscreven twe tunnen herincx, den augustinen een tunne, den freminoren ene tunne, unde den iacopinen ene tunne. Desse caritate van den armen vorscreven und van den heringe plegen de clercke den olderluden te vormanen.

XXXVJ

Voort ist costume wanneer de copman ter erster misse ergent bynnen Brugge gebeden wort, so plegen dolderlude mit den dren uth den rade de oldesten uth elken derdendele iij stuvers te offeren van scoopmans wegen, unde leggen daer elk enen stuver to of meer, so God elken in therte sent na elcx devocie. Unde tgheboert by wilen, dat de copman nicht rijplick van personen tor stede en is, so senden dolderlude enen goldenen pennick van iijj vijf eder vj schillinge grote, scopmans ere to verwarende.

XXXVIJ

Ok plecht de copman iaerlicx upter hilgen dre koninge dach to sunt donaes in de ummeganck den clercken van der camer van Brugge, des heren knapen den sarganten, unde anderen deners eer nye iaer te ghevene na older costume, so men vindt in des coopmans rekeninge, bedragende ummetrent ciijj of ix pond grote, dat welke mer to bedragene plach. Meer de copman heft etlicken in de camer afgebraken unde gelaten unbegiftiget umme saken willen, alse dat se den copman nichten vorderden als se wall ghedaen mochten hebben; so leth de copman dat daer bi bestaen in der maniere, gelijk vorscreven is.

XLVJ

Angaende den giften van glasevensteren, die de coopman in vorledenen tijden bynnen Brugge in diverschen cloesteren und kercken ghedaen heft to groten swaren kosten by beschede, condicien unde vorworden, deselve glase unde vinstere voort staende te holden unde in wesende buten des coopmans kost tot ewighen tijden, na inhold der breve daer up gemaket; sonderlinge by den cloosteren ten augus-

tinen, ten iacopinen, ten freminoren, voort in de prochercken to sunt iacop, to sunt gillis, to sunt salvators etc. geregistrert in den boke in breiden ghebunden unde mit gelen leder betagen, liggende in den contoor. Des gelijcx is to vermodene, dat de vorscreven prochercken ok ere besegelten breve, alse de cloostere vorscreven, ghe-daen unde gegheven hebben upte glase jaer staende, ok mede ten carmers int choor unde intrewenter daersulvest. In welken glasen grote versumenisse gheschuyt, bi den coopman to vermanende, wan se ghebroken werden soet dagelicx geschuyt, weder te doen maken unde reformeren in den vorscreven cloosteren unde kercken soet belavet is in maniren vorscreven. Waer umme van noden is nerstigen daer up verdacht te wesene, unde enen itlicken int sijne in vruntscoppe to underwisene, ofte myt rechte toe bedwingene, eren belof-ten genoech te doene, de schone kostele glase nicht to nichte te laten gaen unde verderven, dat schade were unde grote clenicheit des coopmans.

H.J. LELOUX